

СЕКЦІЯ 6

СОЦІАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ. ЮРИДИЧНА ПСИХОЛОГІЯ

ЯКІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОНФЛІКТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У СТУДЕНТСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

QUALITATIVE CHARACTERISTICS OF CONFLICT INTERACTION IN THE STUDENT ENVIRONMENT

У статті розглядаються якісні та кількісні характеристики конфліктної взаємодії у студентському середовищі. Окреслено теоретичну основу дослідження – роботи вчених, які розглядали соціальні конфлікти у студентському соціумі. Конфліктна взаємодія розглядається як форма вираження суперечності, що виникає в ситуації безпосередньої взаємодії суб'єктів і репрезентує протилежно обрані цілі, образи конфліктної ситуації, уявлення, усвідомлювані або неусвідомлювані дії учасників, спрямовані на вирішення або усунення суперечності. У роботі використано авторський опитувальник рефлексивного аналізу елементів конфліктної взаємодії у студентському середовищі. Усього у дослідженні брали участь 119 студентів віком від 19 до 23 років. Із них 72 юнаки, 47 юнок. Проведене автором опитування здобувачів вищої освіти дозволило виявити частоту, причини, ініціаторів конфліктів і з'ясувати особливості детермінації конфліктної поведінки. Виявлено, що переважна більшість досліджуваних сприймають конфлікт як негативне, деструктивне та руйнівне явище. Чверть досліджуваних сприймає конфлікт як позитивне явище, яке дозволяє осмислити та вирішити проблеми, відстояти свою думку та себе. На основі аналізу емпіричних даних встановлено три провідні типи конфліктної взаємодії між студентами. Застосування авторського опитувальника дозволило виявити якісні характеристики ставлення студентів до конфліктної взаємодії: позиції студентів щодо розгляду та врахування потреб та інтересів іншого учасника взаємодії; типовий варіант реагування у конфліктній ситуації; готовність студентів прогнозувати можливі ризики та наслідки суперечностей; готовність надавати допомогу, підтримувати іншого учасника конфлікту; прагнення зрозуміти емоційний стан, мотиви та ставлення до справи та до себе іншого учасника конфлікту; готовність до пошуку додаткових шляхів і можливостей для ефективного вирішення конфліктної ситуації.

Ключові слова: конфліктна взаємодія, студент, сприйняття конфлікту, ставлення до конфліктів, типи конфліктної взаємодії.

The article considers the qualitative and quantitative characteristics of conflict interaction in the student environment. The theoretical basis of the study is outlined – the work of scientists who have considered social conflicts in student society. Conflict interaction is considered as a form of contradiction that arises in a situation of direct interaction of subjects and represents oppositely chosen goals, images of the conflict situation, ideas, conscious or unconscious actions of the participants aimed at resolving or eliminating the contradiction. The author's questionnaire of reflexive analysis of elements of conflict interaction in the student environment is used in the work. A total of 119 students aged 19 to 23 years participated in the study. From them 72 men and 47 women. The author's survey of higher education seekers revealed the frequency, causes, initiators of conflicts and clarified the features of the determination of conflict behavior. It was found that the vast majority of respondents perceive conflict as a negative and destructive phenomenon. A quarter of the respondents perceive conflict as a positive phenomenon that allows them to comprehend and solve problems, to defend their point of view and themselves. Based on the analysis of empirical data, three leading types of conflict interaction between students have been identified. The use of the author's questionnaire revealed qualitative characteristics of students' attitudes to conflict interaction: students' positions on considering and taking into account the needs and interests of another participant in the interaction; a typical response in a conflict situation; students' willingness to predict possible risks and consequences of contradictions; willingness to help and to support another participant, if necessary; desire to understand the emotional state, motives and attitudes to the case and to another participant in the conflict, willingness to find additional ways and opportunities to effectively resolve the conflict situation.

Key words: conflict interaction, student, perception of conflict, attitude to conflicts, types of conflict interaction.

УДК 316.48:37.091.212](045)
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.19.40>

Бортун Б.О.

аспірант кафедри психології і педагогіки
Національний технічний університет
України «Київський політехнічний
інститут імені Ігоря Сікорського»

Постановка проблеми. Студентська молодь, для якої актуальними є формування власного світогляду, пізнавальних інтересів, актуалізація прагнення до незалежності, індивідуальності, оригінальності, вирішення задач

професійного самовизначення, перебуває на піку суперечностей. Процес соціалізації сучасного студента проходить на тлі глобальних перетворень у політичній, економічній, соціальній і духовній сферах життя суспіль-

ства. Це підсилює суперечності між об'єктивними умовами належності до соціальної групи та суб'єктивною думкою молодої людини про своє місце в соціальній структурі. Конфлікти, що виникають, прямо вказують як на успіх / неуспіх перебігу процесу соціалізації, так і на індивідуально-психологічні особливості особистості. Нині, вочевидь, у молодіжному середовищі переважають процеси диференціації. Причому фактори, що диференціюють, виявляються більш яскраво, ніж ті, які інтегрують. Це пов'язано насамперед із тим, що за умов радикального перетворення суспільства відбуваються глибокі зміни в його соціальній стратифікації [6].

Істотною характеристикою студентського життя є функціонування в ньому процесів нормативної поведінки, пов'язаної з реалізацією групових норм. Взаємини між студентами всередині своєї групи відіграють важливу роль. Їхня складність полягає у своєрідній специфіці спілкування в закладі вищої технічної освіти, адже студент є членом певної академічної групи незалежно від свого бажання. Вміння приймати групові норми належить до числа тих, які молода людина набуває у процесі соціалізації у ЗВО. Невід'ємною частиною студентського життя є міжособистісні конфлікти, що накопичуються уздовж контуру особистісних недоліків, які мають прихований характер і не завжди усвідомлюються.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У сучасній науковій літературі представлений чималий пласт досліджень, присвячених проблемі конфліктів загалом і конфліктній взаємодії у студентському середовищі зокрема. У загальному контексті конфліктну взаємодію досліджували науковці в доволі різноманітних ракурсах і площинах. Як рушійну силу розвитку особистості, як результат взаємодії суб'єктивних і об'єктивних детермінант конфлікт розглядали у своїх працях О. Бондаренко, Ф. Бородкін, Ф. Василук, Н. Грішина, Р. Дарендорф, М. Дойч, А. Ішмуратов, Л. Карамушка, Л. Козер, І. Коряк, Г. Ложкін, Л. Петровська, М. Пірен, Н. Пов'якель. Вивчення не лише елементарних, але і складних конфліктів із участю інтегративних суб'єктів соціальної дії різного ступеня спільності розробляли А. Анцупов, Н. Грішина, А. Донцов, Н. Дзараєва, Г. Ложкін, Н. Пов'якель, Т. Полозова, М. Пірен, А. Піскопель, К. Решетнікова, Б. Хасан.

Соціальні конфлікти у студентському соціумі проаналізовані у працях О. Гомиранової, Ю. Бохонкової, Н. Дорошенко, В. Кузьміної, Н. Макачук, І. Садової, А. Смоленцевої, М. Рибаківа, Т. Черкасової, Т. Черняєва та ін.

До прикладу, Н. Макачук вивчала особистісні детермінанти розв'язання конфліктних ситуацій у пізньому юнацькому віці [4]. У своїх дослідженнях Т.В. Черкасова виділяє чотири

найбільш істотні тенденції, що викликають конфлікти в молодіжному середовищі [7].

Дослідження Г.В. Михайлової показали, що причини конфліктів студентів технічного вишу можна розділити на чотири групи: психологічні, соціально-психологічні, організаційно-педагогічні та соціально-економічні [5]. Особистісні особливості членів групи є найбільш типовими причинами конфліктів. Одні студенти впевнені, що конфлікти є наслідком відмінності інтересів і життєвих цінностей, характерів і темпераментів, думок. Інші вважають, що конфлікти відбуваються через небажання або нездатність членів групи зрозуміти іншого, надати допомогу, поважати чужі інтереси та зважати на їхні думки. Грубість, нетактовність, агресивність у спілкуванні, обман, глузування та зневага теж можуть бути причинами конфліктів.

До соціально-психологічних причин виникнення конфліктів серед студентів можна зарахувати відсутність згуртованості, почуття антипатії, конкуренції, боротьбу за лідерські функції у групі та ін.

До організаційно-педагогічних причин конфлікту Г.В. Михайлова зараховує такі: несправедливу оцінку викладача, лояльне або упереджене ставлення викладача до окремих членів групи та ін., недоліки викладача в організації навчальної діяльності студентів.

Причини четвертої групи – соціально-економічні, такі як економічне становище, соціальний статус, згадуються рідше за інші. Відмінності членів навчальної групи за економічним становищем, соціальним статусом стають причиною конфліктів у тих випадках, коли «одні поважають іншого у зв'язку з матеріальним станом» [5].

Період студентського віку має низку специфічних особливостей і за своєю суттю «кризової насиченості» посідає одне із перших місць в індивідуальному розвитку людини. Типовими особливостями цієї вікової групи є потреба стати внутрішньо незалежною людиною, самовизначитися в навколишньому світі, пізнати себе, свої можливості та своє покликання в житті, самоствердитися. Водночас віковою особливістю є нестійкість емоційної сфери, висока ситуативна тривожність. Найважливіші проблеми особистісного рівня проявляються у студентів у недостатній самостійності, неадекватності самооцінки та рівня домагань, юнацькому максималізмі та негативізмі, зайвій критичності та скептицизмі, несформованості навичок спілкування. Усе це дозволяє говорити про конфліктогенність студентського соціуму, тому вивчення якісних характеристик конфліктної взаємодії між студентами, встановлення їх причин, особливостей, шляхів і способів регуляції не втрачає актуального значення.

Постановка завдання. Мета статті – емпірично дослідити якісні характеристики конфліктної взаємодії у студентському середовищі.

Усього в дослідженні брали участь 119 студентів віком від 19 до 23 років, із них 72 юнаки, 47 юнок. Основний метод дослідження – опитування. Визначення сучасних трендів конфліктної взаємодії у студентському середовищі передбачало встановлення частоти, причин, ініціаторів конфліктів і з'ясування особливостей детермінації конфліктної поведінки та способів урегулювання конфлікту. У роботі використано авторський опитувальник рефлексивного аналізу елементів конфліктної взаємодії у студентському соціумі (Google form: <https://forms.gle/6sY5Yx5s561rhd689>), а також проєктивні методики «спрямованої проєкції» та «незавершених речень». Враховуючи відсутність спеціальних досліджень, спрямованих на оцінку ставлення одного учасника конфлікту до іншого, розроблено авторський опитувальник, спрямований на дослідження якісних характеристик конфліктної взаємодії (Google form: <https://forms.gle/UFFsnjSEvV6vzqCV8>).

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на те, що «взаємодія» є центральною категорією соціальної психології, сьогоденні потенціал конфліктної взаємодії у студентському середовищі емпірично досліджено фрагментарно. Конфліктна взаємодія є формою вираження суперечності, що виникає в ситуації безпосередньої взаємодії суб'єктів і репрезентує протилежно обрані цілі, образи конфліктної ситуації, уявлення, усвідомлювані або неусвідомлювані дії учасників, спрямовані на вирішення або усунення суперечності [2].

Сучасні дослідження із психології конфліктів виокремлюють зазвичай чотири елементи конфліктної взаємодії [3–6]. Будь-який конфлікт має свою причину, виникає щодо необхідності задоволення будь-якої потреби. Цінність, яка здатна задовольнити цю потребу та через оволодіння якою виникає конфлікт, і є його причиною. Причинами конфлікту можуть виступати різні матеріальні, соціальні та духовні цінності.

Учасниками конфлікту можуть бути окремі індивіди або соціальні групи. Головними учасниками конфлікту є протидіючі сторони, одна з яких відчуває дискомфорт у зв'язку з дійсним або уявним утиском її потреби іншою стороною. Взаємодія цих сторін утворює стрижень конфлікту. Під час виходу з протистояння хоча б однієї з головних сторін конфлікт припиняється. Крім учасників конфлікту, сукупність яких становить мікросередовище, важливу, а іноді й вирішальну роль у його розвитку відіграє макросередовище й ті конкретні соціально-психологічні умови, за яких він розгортається.

Характер конфлікту залежить не тільки від об'єктивних умов, що створюють у групі почуття дискомфорту, обмеження потреб в учасників конфлікту, але нерідко й від суб'єктивного сприйняття ними ситуації, від образу конфліктної ситуації. Саме ці образи, ідеальні картини конфліктної ситуації, а не сама об'єктивна реальність часто є безпосередньою основою поведінки сторін у конфлікті. У цьому разі суперечність слід розглядати як протидію, яка розгортається в певному соціальному просторі (конфліктній ситуації), що додає до свого арсеналу предметні та суб'єктивні умови конфліктної взаємодії. Інтегральною формою вираження відносин, які зумовлюють спосіб соціальної взаємодії, є готовність особистості або до кооперації, або до конфронтації. Реалізація конфліктної взаємодії залежить від особистісного вибору, в основі якого лежать певні цінності.

Цікаво було з'ясувати модальність сприйняття конфлікту студентами. За допомогою проєктивних методик «спрямованої проєкції» та «незавершених речень» виявлено домінування двох видів аксіологічних модальностей сприйняття конфлікту одночасно як негативного і як позитивного явища в життєдіяльності студентської молоді. Виявлено, що переважна більшість досліджуваних (80,4%) сприймають конфлікт як негативне, деструктивне та руйнівне явище: це крайня міра вирішення проблем (8,7%), зіткнення протилежних інтересів і поглядів (63,0%), це стрес (8,7%). Четверть досліджуваних сприймає конфлікт як позитивне явище, яке дозволяє осмислити та вирішити проблеми (10,9%), розгорнуто категоризувати предмет протидії (4,3%), відстояти свою думку та себе (4,3%).

На запитання: «Як часто виникають конфліктні ситуації серед студентів?» половина опитуваних 52,2% дала відповідь «доволі рідко», вони мали справу із конфліктною взаємодією. Вона має місце один раз на місяць у 10,9% опитуваних. Третина осіб студентського віку щодня потрапляє або ініціює конфлікти (17,4% – щодня; 19,6% – один раз на тиждень).

На запитання «Хто частіше за все виступає ініціатором конфлікту?» відповіді розподілилися так: 80,4% досліджуваних вказали, що ініціатором конфлікту був опонент, 19,6% – що конфлікт був ініційований ними.

Результати опитування показали, що до найвагомійших психологічних чинників, які стають причинами конфліктів у студентському середовищі, належать такі: особистісне непорозуміння (28,3%); інтелектуальне суперництво (13%); невірноваженість характеру (10,9%); приховування важливої інформації (8,7%); категоричність у судженнях, перебивання у діалозі (6,5%); утвердження себе

за рахунок знецінення іншого (6,5%); маніпулювання (6,5%); егоїзм (4,3%); лицемірство та неприязнь (4,3%); внутрішньогрупова ворожнеча (2,2%); хамство (2,2%); «хвороблива» сприйнятливості до слів (2,2%); неправильне уявлення своєї ролі у групі (2,2%); прояв нещирості, глузування, зневажливий тон (2,2%).

На основі аналізу емпіричних даних можна виділити три провідні типи конфліктної взаємодії між студентами. По-перше, це конфлікти, що виникають у процесі навчальної діяльності як реакція на перешкоди в досягненні цілей. Цей тип конфліктів виникає під час порушення взаємозв'язків ділового характеру. По-друге, це конфлікти, які виникають у групі та пов'язані з необхідністю студентів дотримуватися певних норм, правил і способів поведінки в ній. Для такого типу конфліктів характерні порушення взаємозв'язків рольового та статусного характеру. По-третє, це конфлікти, що виникають на ґрунті індивідуально-психологічних особливостей характеру, темпераменту. Такі конфлікти виникають під час порушення взаємозв'язків особистого характеру. Дані опитування дозволили виявити, що однією з найістотніших ознак студентів із високим потенціалом конфліктності є те, що вони часто не усвідомлюють характер конфліктної ситуації, не контролюють свою поведінку, і це призводить до конфлікту.

Аналіз стратегій індивідуального способу урегулювання конфлікту показав, що найбільш значущими для досліджуваних виявилися конструктивні стратегії поведінки в конфлікті (співробітництво, компроміс, мирне урегулювання, діалог). Ці стратегії усвідомлюються досліджуваними як ефективні й обираються найчастіше.

Наступний крок емпіричного пошуку полягав у виявленні ставлення студентів до інших учасників конфліктної взаємодії. Ставлення студентів до інших учасників конфліктної взаємодії розуміється як комплекс емоційно забарвлених уявлень і оцінок, які характеризуються різним ступенем готовності та виражають позицію особистості. Виявлено, що лише 7,0% не готові заздалегідь розглядати потреби та інтереси іншого учасника конфлікту; 57,0% досліджуваних намагаються прояснити, уточнити та врахувати потреби й інтереси, очікування іншого учасника конфліктної взаємодії. Третина досліджуваних намагається зайняти активну позицію та ініціювати обговорення у процесі виконання спільної справи, зміни спільних інтересів, потреб і очікувань.

У конфліктній ситуації, пов'язаній із невідповідністю потреб, інтересів і очікувань один від одного, лише 4,0% досліджуваних вважають за доцільне припинити стосунки під час виникнення конфлікту. На конформістську модель

зорієнтовані окремі студенти, які в конфлікті схильні поступатися та підкорятися. 68,0% досліджуваних готові брати участь в обговоренні, намагатимуться вирішувати конфліктні ситуації, що виникають. 28,0% досліджуваних готові зайняти активну позицію, шукати та пропонувати варіанти вирішення конфлікту з метою збереження взаємин.

Переважає більшість студентів зорієнтована на використання конструктивної моделі поведінки в конфлікті. Вони прагнуть знайти рішення, що задовольняє всіх, через те вони охоче вступають у переговори та шукають шляхи врегулювання проблемних питань.

Вивчення ставлення студентів до учасника конфліктної взаємодії передбачало також з'ясування їх готовності до прогнозу можливих ризиків і наслідків своїх дій. Антиципація як психологічний феномен у його різноманітних формах має універсальне значення для всіх сторін конфліктної взаємодії. Ця її унікальність пов'язана з тим, що для особистості найбільш типовим є не лише відображення теперішнього, не лише збереження минулого, але й активне оволодіння перспективою майбутнього. Антиципація, що базується на можливостях високоорганізованої матерії «забігти наперед», є проявом пізнавальної активності особистості, що дозволяє їй у відповідь на стимули-суперечності, які діють лише «тут і тепер», передбачати події, що ще не настали, використовуючи накопичений у минулому досвід, а отже, бути готовою до зустрічі з ними. Антиципаційна спроможність є здатністю особистості передбачати хід подій і власну поведінку в різноманітних конфліктних ситуаціях. Вона уможливорює синхронізацію індивідуальних дій із діями учасників конфлікту за рахунок постійного взаємопередбачення запланованих у часі та просторі кроків. За низького рівня антиципаційної спроможності особистість виключає з діяльності небажані події та вчинки, орієнтуючись лише на бажані, демонструє моноваріантний тип прогнозування та стає невідготовленою до взаємодії із конфліктною ситуацією. Вдаючись до дій «навмання», особистість об'єктивує свою невпевненість, втрачає перспективу отримання бажаного результату у конфліктній взаємодії.

Аналіз даних показав, що 11,0% досліджуваних прагнуть спрогнозувати можливі ризики та наслідки своїх дій лише для себе і спільної справи; 22% – готові прогнозувати можливі ризики, наслідки не тільки своїх дій, але й дії іншого учасника конфліктної взаємодії для себе, інших і спільної справи; і переважна більшість студентської молоді (67%) зазвичай намагається прогнозувати ризики, наслідки не тільки власних дій, але й дій інших для себе, спільної справи та інтересів іншого учасника конфлікту.

Не менш важливим було виявлення готовності студентської молоді до розуміння емоційного стану, мотивів і ставлень до справи і до себе іншого учасника. За результатами опитування, 4,0% досліджуваних не прагнуть зрозуміти емоційний стан, мотиви іншого учасника конфлікту. 50,0% досліджуваних намагаються докласти додаткові зусилля і витратити особистісні ресурси для того, щоб зрозуміти емоційний стан, мотиви іншого учасника конфліктної взаємодії. 46,0% досліджуваних готові докласти додаткові зусилля та витратити особистісні ресурси задля розуміння емоційного стану іншого учасника взаємодії.

У ході аналізу з'ясовано, що 22,0% досліджуваних виявили цілковиту готовність надавати допомогу, підтримувати, лише якщо це необхідно, і, ґрунтуючись на власному уявленні про ситуацію, втручатися у справу партнера для надання йому допомоги. Половина досліджуваних намагаються відгукуватися на прохання про допомогу з боку іншого учасника конфліктної взаємодії, третина виявляють прагнення погоджувати своє втручання у справі інших для надання допомоги, підтримки, сприяння. Зазвичай намагаються самостійно пропонувати допомогу і підтримку іншому учаснику конфліктної взаємодії, але надавати її, лише попередньо з'ясувавши необхідність. Маємо ситуацію, коли особистість прагне досягнути позитивного результату в конфліктному протистоянні, зреалізувати мету та зберегти позитивний характер стосунків під час використання стратегії кооперації.

Оскільки йдеться про взаємодію, то найважливішим компонентом ситуації кожного учасника є інший учасник конфлікту із ситуацією його власного самовизначення в конфліктній взаємодії. Подальший аналіз емпіричних даних показав, що 15,0% досліджуваних готові самостійно шукати додаткові шляхи, можливості для ефективного вирішення конфліктної ситуації; 38,0% готові шукати додаткові шляхи, можливості для ефективного вирішення конфліктної ситуації та залучити іншого учасника за умови його ініціативи; майже половина (47,0%) готові самостійно шукати додаткові шляхи, можливості для ефективного вирішення конфліктної ситуації, залучивши для цього іншого учасника конфліктної взаємодії.

Чисто емпірично ця динаміка може бути абсолютно різною та спричиняти як збіг, так і подальшу розбіжність вихідних ситуацій, тобто до посилення або ослаблення конфліктної взаємодії. За рахунок яких дій сторін взаємодії таке перетворення ситуації стає можливим – питання особливе, зазвичай вони описуються як процес переговорів, що уможливорює досягнення того чи іншого компромісу, угоди сторін-учасниць

Висновки з проведеного дослідження. Студентство є носієм основних характерис-

тик і проблем молодіжного соціуму. Невід'ємною частиною студентського життя є міжособистісні конфлікти, які можуть привести як до негативних, так і позитивних наслідків. Міжособистісні конфлікти означають зіткнення (протисторова) особистостей внаслідок розбіжностей або несумісності їхніх потреб, мотивів, цілей, установок, поглядів, поведінки. Міжособистісний конфлікт не виникає миттєво, йому передують приховані соціально-психологічні процеси. Виявлено, що переважна більшість досліджуваних сприймають конфлікт як негативне, деструктивне та руйнівне явище. Четверть досліджуваних сприймає конфлікт як позитивне явище, яке дозволяє осмислити та вирішити проблеми, відстояти свою думку та себе. Результати опитування показали, що до найбільш вагомих психологічних чинників, які стають причинами конфліктів у студентському середовищі, належать такі: особистісне непорозуміння; інтелектуальне суперництво, невірноваженість характеру, приховування важливої інформації, категоричність у судженнях, перебивання у діалозі, утвердження себе за рахунок знецінення іншого; маніпулювання, егоїзм, лицемірство та неприязнь, внутрішньогрупова ворожнеча, хамство, «хвороблива» сприйнятливості до слів, неправильне уявлення своєї ролі у групі, прояв нещирості, глузування, зневажливий тон. Аналіз стратегій індивідуального способу урегулювання конфлікту показав, що найбільш значущими для досліджуваних виявилися конструктивні стратегії поведінки в конфлікті (співробітництво, компроміс, мирне урегулювання, діалог). Застосування авторського опитувальника дозволило виявити позиції студентів щодо розгляду й урахування потреб та інтересів іншого учасника взаємодії; типовий варіант реагування в конфліктній ситуації; готовність студентів прогнозувати можливі ризики та наслідки суперечностей; готовність надавати допомогу, підтримувати іншого учасника конфлікту, якщо це необхідно; прагнення зрозуміти емоційний стан, мотиви та ставлення до справи та до себе іншого учасника конфлікту; готовність до пошуку додаткових шляхів і можливостей для ефективного вирішення конфліктної ситуації.

Перспектива подальших досліджень полягає у вивченні особливостей ставлення студентів до конфлікту залежно від минулого досвіду взаємодії з іншими учасниками.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бортун Б.О. Системний аналіз конструктивної конфліктності особистості. *Вісник післядипломної освіти*. «Серія «Соціальні та поведінкові науки» УМО. № 11 (40). 2020. С. 10–27.
2. Ложкін Г.В., Воляннюк Н.Ю. Психологія конфліктної взаємодії у військовому колективі. *Вісник Національної академії оборони України*. 2008. Вип. 3 (7). С. 64–68.

3. Ложкін Г.В., Пов'якель Н.І. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика. Київ : ВД «Професіонал». 2007. 416 с.

4. Макарчук Н.О. Психологічні особливості проведення аналізу та експертизи конфліктів у студентських групах. *Конфліктологічна експертиза: теорія і методика*. Київ : Т-во конфліктологів України ІПППО АНП України, 2003. Вип. 3: Методика конфліктологічної експертизи. С. 50–53.

5. Михайлова Г.В. Подготовка студентов к разрешению конфликтов в учебных группах. Архангельск, 2004. 148 с.

6. Пископпель А.А. Конфликтное взаимодействие. Методология и теория. Москва : Наследие ММК, 2013. 194 с.

7. Черкасова Т.В. Управление конфликтами в молодежной среде как социальная проблема : автореф. дис. ... докт. псих. наук : 22.00.08. Москва, 2004. 45 с.

8. Черняева Т.В. Ценностные ориентации как факторы детерминации конфликтности студентов вуза. *Человек как предмет воспитания в современной психолого-педагогической теории и практике* : материалы чтения К.Д. Ушинского. Ярославль : Изд-во ЯГПУ, 2008. С. 187–192.